

Ο Μίδας σε απόγνωση, στη διάρκεια γεύματος, εξαιτίας της ικανότητάς του να γίνεται χρυσός ό, τι άγγιζε κινδυνεύοντας έτσι να πεθάνει από πείνα. Ελαιογραφία του Frans Francken II, αρχές 17ου αι. (Brunswick, Herzog Anton Ulrich - Museum).

σου* για να σωθεί. Τότε, όπως αναφέρεται, ο Μίδας λούστηκε στον ποταμό Πακτώλο, που έτσι έγινε χρυσορρόας. Εξάλλου παραδίδεται ότι ο Μίδας απέκτησε αυτιά γαϊδάρου ύστερα από την αρνητική για τον Απόλλωνα* κρίση του κατά τον μουσικό διαγωνισμό μεταξύ του θεού και του Μαρσούα* ή του Πάνα*. Πολλές απεικονίσεις του Μίδα σε αγγεία και νομίσματα έχουν διασωθεί. Η παράδοση έχει συνδέσει επίσης το Μίδα με το Γόρδιο*. Βλ. λ. Μίδας στο Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό.

Κ.Μ.

Μίθρας. Ινδοευρωπαϊκός θεός, που η λατρεία του ξεκίνησε από την κεντρική Ασία και έφτασε με διάφορες μορφές ως τα έσχατα όρια της δυτικής Ευρώπης.

Πρώτοι οι ινδοευρωπαίοι Ινδοί έφεραν το Μίθρα μαζί με τις «Βέδες» στη χερσόνησό τους ανάμεσα στο 15ο και το 14ο αι. π.Χ. Ηλιακά γνωρίσματα διαφαίνονται στον ινδικό Μίθρα. Έτσι, ενώ ο Βαρούνα, ο

κύριος θεός των Ινδών, αντιπροσωπεύει τη νύχτα και ταυτίζεται με το μαύρο χρώμα, ο Μίθρας αντιπροσωπεύει τη μέρα και χρώμα του είναι το άσπρο. Κατά τον ινδικό μύθο ο Μίθρας συμμετέχει στην οργανωμένη από το Βαρούνα δολοφονία του Σόμα, αρνητικού θεού του νερού, ωστόσο αν και κερδίζει το νερό της αθανασίας, η ενέργεια ερμηνεύεται ότι στρέφεται ενάντια στην τάξη του ουρανού: Ο Μίθρας «παρά το ότι είναι φίλος, έκανε κάτι τρομερό».

Τον 13ο αι. π.Χ. ο Μίθρας φτάνει στην Μ. Ασία, όπου σε νεκρική πινακίδα της Χαττούσας, πρωτεύουσας των Χεττιτών, ο Μίθρας προβάλλει ως εγγυητής συμφώνου ανάμεσα σε Χεττιτες και Χουρρίτες. Σ' αυτή την εντελώς μεμονωμένη εμφάνιση ο Μίθρας δεν κατατάσσεται σε κάποιο πάνθεο, αλλά ως υπερεθνικός θεός εγγυάται τη συμφωνία των συμβαλλόμενων μερών. Πολύ αργότερα γίνεται και θεός των εγγυήσεων.

Ο Μίθρας στην Περσία. Ύστερα από

την κατάληψη της Βαβυλώνας από τους Πέρσες, 539 π.Χ., ο περσικός μονοθεϊσμός αλλοιώνεται με την επίδραση του βαβυλωνιακού ιερατείου του Μαρδούκ*, και τότε εμφανίζεται στην Περσία μια πλειάδα θεών και ανάμεσά τους ο Μίθρας (Μιτρά).

Ήδη στους ύστερους ύμνους της «Ζεντ-Αβέστα» ο Μίθρας αναφέρεται στο πλευρό των δυνάμεων του καλού και έτσι διατηρεί τα πρότερα χαρακτηριστικά του, περισσότερο όμως από ό,τι άλλο είναι ένας ταυροκτόνος θεός. Ακόμα και σήμερα οι εναπομένοντες οπαδοί του ζωροαστρισμού στην Περσία εορτάζουν με ταυροθυσίες τα Μεχραγκάν, κύρια εορτή του Μίθρα (περσ. Μιτρά και Μεχρ), η οποία γίνεται την ημέρα Μεχρ του μήνα Μεχρ, δηλ. στις 2 Οκτωβρίου, αρχή του χειμώνα.

Μιτρά στα αρχαία περσικά σημαίνει «συμβόλαιο», και ο ρόλος του Μίθρα ως «μεσολαβητή» τονίζεται ιδιαίτερα. Σε υστερότερη εποχή οι Έλληνες τον γνώρισαν με αυτά τα

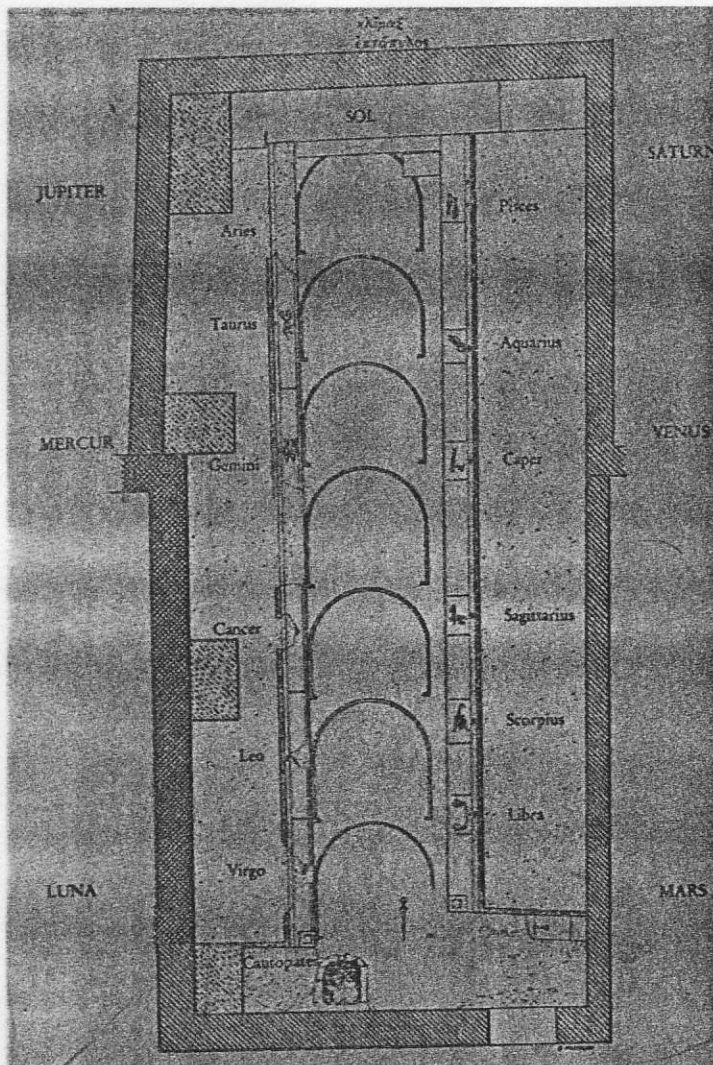
χαρακτηριστικά: *Μίθρην Πέρσαι τον μεσίτην ονομάζουσιν*. Το άλλο όνομα του θεού (Μεχρ) σημαίνει τον Ήλιο. Ο Στράβων παραδίδει ότι *ήλιος περσιτί Μίθρας*. Ως ταυροβόλος, μεσίτης και Ήλιος, ο Μίθρας έχει όλα τα προσόντα για να προβληθεί από το μιθραϊκό ιερατείο ως ο θεός των Περσών βασιλέων, το πρότυπο του βασιλιά-πολεμιστή. Με αυτό τον τρόπο το μιθραϊκό ιερατείο επιβλήθηκε στους τελευταίους Αχαιμενίδες, συμπαρασύροντας αυτούς τους φύλακες της ζωροαστρικής ορθοδοξίας στην εικονολατρική μιθραϊκή πολυθεία. Οι έξι αιώνες αρακιδικής παρθικής δυναστείας δεν συνάντησαν καμιά αμφισβήτηση της μιθραϊκής θρησκείας στην Περσία, αντίθετα μάλιστα σ' αυτούς τους αιώνες ο μιθραϊσμός προβλήθηκε στο εξωτερικό και διαδόθηκε μέχρι τα βρετανικά νησιά!

Η προσπάθεια του Μάνεντα να επαναφέρει την περσική θρησκεία στον αυθεντικό ζωροαστρικό μονοθεϊσμό στα μισά του 3ου αι. μ.Χ. απέ-

ΒΑΘΜΟΙ ΚΑΙ ΕΠΩΝΥΜΙΕΣ ΜΥΗΣΗΣ	ΣΥΜΒΟΛΑ ΜΥΗΜΕΝΩΝ	ΑΣΤΡΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑ	ΗΜΕΡΕΣ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΑΔΑΣ	ΜΕΤΑΛΛΑ	ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΦΥΣΗΣ
Πατήρ (7ος)	Μίθρας	Κρόνος - Saturnus	Saturday-Zaterdag	Μόλυβδος	Πυρ (Vulcanus)
Ηλιοδρόμος (6ος)	Καύτης (Lucifer)	Ήλιος - Sol	Sunday-Sonntag	Χρυσός	Αήρ (Caelus)
Πέρσης (5ος)	Καυτοπάτης (Hesperus)	Σελήνη - Luna	Monday-Lundi	Άργυρος	Υδωρ (Oceanus)
Ευσεβής (4ος)	Κόραξ	Άρης - Mars - (Tin-Zin)	Dienstag-Tuesday	Κεραστόν νόμισμα (ήλεκτρον)	Πυρ (Vulcanus)
Λέων (3ος)	Κύων	Ζεϋς - Juppiter - (Thor-Donar)	Jeudi-Donnerstag	Χαλκός	Πυρ (Vulcanus)
Νύμφος (2ος)	Όφις	Αφροδίτη - Venus - (Freya)	Venerdi-Freitag	Κασσίτερος	Γη (Tellus)
Κόραξ (1ος)	Σκορπιός	Ερμής - Mercurius - (Wotan)	Woensdag-Mercredi	Σίδηρος	Αήρ (Caelus)

Σύμφωνα με τους εσωτερικούς συμβολισμούς του ρωμαϊκού μιθραϊσμού, κάθε μυημένος διαθέτει εκτός από τον βαθμό και την επωνυμία του, ένα μιθραϊκό σύμβολο, μία αστρική αντιστοιχία (η οποία διαμόρφωσε τα ονόματα των ημερών

της εβδομάδας στις περισσότερες δυτικές γλώσσες) καθώς και μεταλλική και φυσική αντιστοιχία, οι οποίες τον τοποθετούσαν μέσα σε γενικότερα πλαίσια παραλληλισμών.

Σχηματική αναπαράσταση του Μιθραίου των Επτά Σφαιρών στην Όστια. Τα μωσαϊκά του κεντρικού διαδρόμου αναπαριστούν τους 12 αστερισμούς, στους τοίχους απεικονίζονται οι 6 πλανήτες και στο Ιερό ο Ήλιος-Μίθρας, που με τα αγάλματα των Καύτη και Καυτοπάτη συνθετούν τον ηλιακό μιθραϊκό τριαδισμό.

τυχε. Ο σασανιδικός μιθραϊσμός προσεταιρίστηκε όλα τα στοιχεία του αρχικού ζωροαστρισμού, αλλοιώνοντας το μήνυμά τους. Στο Ταγ-ε Μποσταν, δίπλα στις αψίδες και μπροστά στην παλιά ιερή λίμνη, απεικονίζεται ο Μίθρας επάνω στο «ιερό δέντρο» (βλ. Γκισγκιντά), που συμβολίζει την «άμωμη γέννησή» του, στοιχείο διαδεδομένο και στη Δύση. Η προσπάθεια του Μάνενα από την άλλη για επαναφορά στον αυθεντικό ζωροαστρισμό, αφού δεν μπορούσε να απορρίψει γενικά το Μίθρα, του απέδωσε ουράνια και ηλιακά χαρακτηριστικά αφηρημένου θεού με παγκόσμια απήχηση. Αυτή την αντίδραση είχε ήδη εκφράσει το αυθεντικό ζωροαστρικό ιερατείο, γι' αυτό προφανώς, κατά την παράδοση, ο Μεγαλέξανδρος* νόμιζε ότι ο Μίθρας κατέβηκε από τους ουρανούς.

Ο Μίθρας στη Μ. Ασία. Στον Πόντο βασιλεύε μια πιστή στο Μίθρα βασιλική οικογένεια, που είχε το όνομα του θεού ως συνθετικό στοιχείο του ονόματος πολλών βασιλέων (Μιθριδάτης). Ο Καππαδόκης βασιλιάς Αριαράθης Γ', περ. 250 π.Χ., όπως πιστοποιεί επιγραφή από τα Τύανα, απέδωσε τιμές *θεῷ δικαίῳ Μίθρα* Νομίσματα από την Ταρό της Κιλικίας από την εποχή του Γαρδιανού Γ' φέρουν μιθραϊκές παραστάσεις θυσιών και ένας βωμός αφιερωμένος στον Μίθρα έχει ανακαλυφθεί πρόσφατα στην Ανάζαρβο, κοντά στα Άδανα. Ο κιλικιανός μιθραϊσμός φέρει έκδηλα στοιχεία λαϊκής και μυθικής θρησκείας. Μιθραϊκή μυθική εταιρεία υπήρχε στα παράλια της Λυκίας, της Καρίας και της Κιλικίας και μέλη της θα ήταν οι τρομεροί Έλληνες πειρατές της περιοχής (υπολείμματα της στρατιάς του Μιθριδάτη του Ευπάτορα του Πόντου κατά τον Αππιανό), που το κέντρο των μυστικών τελετουργιών τους βρισκόταν σε κάποιο σπήλαιο, χαμένο στις βραχώδεις ακτές της Λυκίας. Ο κιλικιανός μιθραϊσμός αποδείχθηκε ο σημαντικότερος, ανάμεσα στους μικρασιατικούς μιθραϊσμούς, διότι κύρια αυτός διαδόθηκε στη Δύση. Το θέμα της άμωμης σύλληψης και γέννησης του Μίθρα υπήρχε και στον αρμενικό μιθραϊσμό, όπου ο *μυστικός δεήπνος* και η *δεξίωσις*, δηλ. η υποδοχή μυθικού χαρακτήρα με ανταλλαγή των δεξιών χεριών, ήταν στοιχεία μυθικής και ταυτόχρονα λαϊκής θρησκείας.

Η κορύφωση του μικρασιατικού μιθραϊσμού σημειώθηκε στην Κομμαγηνή, μικρό βασίλειο με ελληνορωμαϊκή παιδεία, αλλά ποικίλο φυλετικό υπόστρωμα, κοντά στον άνω ρου του Ευφράτη. Προς τιμήν του Μιθριδάτη του Α' της Κομμαγηνής, ο γιος του Αντίοχος ο Α' της Κομμαγηνής, ανήγειρε στην κορυφή του Νέμρουντ-Νταγ, ύψους 2.150 μ., συστάδα από ιερά σε τρεις εξέδρες (ανατολική, βόρεια, δυτική) και στην κάθε μία από αυτές εφτά αγάλματα περίπου 12 μέτρων ύψους το καθένα (η απουσία μαρμάρου σε αρκετή ακτία, η μακρινή τοποθεσία της πρωτεύουσας και άλλων πόλεων της χώρας το ακόμη και σήμερα ιδιαίτερα δύσβατο του εδάφους και το εκπληκτικά σύντομο χρονικό διάστημα της ανέγερσης υπαγορεύουν το χαρακτηρισμό του ιερού ως σπανιότατου κατορθώματος της ανθρωπίνης ιστορίας, ιδιαίτερα αν ληφθούν υπόψη οι καιρικές συνθήκες, που δεν επιτρέπουν την εργασία περισσότερο από 4 μήνες το χρόνο, και σήμερα ακόμη στην εκεί απασχολούμενη αρχαιολογική ομάδα του Γερμανού καθηγητή Dörner). Εκεί απεικονίζονται, από τα δεξιά προς τα αριστερά (βλ. παρακείμενη εικόνα), ο Ζεϋς*-Ωρομάζδης*, ο Αντίοχος ο Α' της Κο-

μαγγηνής, βασιλεύς φιλορωμαίος και φιλέλλην, η Τύχη*-Κομμαγηνή και ο Απόλλων*-Μίθρας-Ερμής*-Ήλιος*. Το ιερό εγκαινιάστηκε στις 7 Ιουλίου 62 π.Χ., πράγμα το οποίο συμπεραίνεται από την αστρονομική μελέτη της θέσης ορισμένων άστρων πάνω σε ένα ανάγλυφο λιοντάρι. Επιπλέον στα ανάγλυφα αναπτύσσεται η ιδεολογία του μικρασιατικού μιθραϊσμού στην τέχνη. Ο μιθραϊσμός της Κομμαγηνής παρουσιάζει έντονα ηλιολατρικά γνωρίσματα. Πλήθος αστρικά σύμβολα συνοδεύουν εκφράσεις, όπως *Πυρόεις Ήρακλέους**, *Στίλβων Απόλλωνος και Φαέθων* Διός*. Εξάλλου οι πολλές παραστάσεις *δεξιώσεων* τονίζουν το ρόλο του Μίθρα ως ενδιάμεσου μεταξύ θεού και ανθρώπων και οι αναφορές στο Μυστικό Δείπνο δείχνουν έντονη συμμετοχή στο θείο πάθος του Μίθρα, που θυσιάζεται (καθώς ο ίδιος παίρνει την υπόστασή του από τον ίδιο το θυσιασμένο ταύρο), πεθαίνει, ανασταίνεται και αναλαμβάνεται στους ουρανούς.

Ο Μίθρας στη Δύση. Η Βαλκανική χερσόνησος, η Ιταλία, η Κεντρική Ευρώπη, η κοιλάδα του Ρήνου και η Βρετανία βρίθουν από Μιθραία, δηλ. ιερά αφιερωμένα στο Μίθρα και χρησιμοποιημένα από μυστικές μιθραϊκές εταιρείες για μητικές τελετουργίες σε ανώτερους βαθμούς. Τα σημαντικότερα από αυτά βρίσκονται στο Carnuntum, (Deutsch-Altendorf, ανατολικά της Βιέννης), στο Arulum (Alba-Julia στη Β.Δ. Ρουμανία), στο Paetovio (Ptuj στη Δαλματία), στη Serdica (Σόφια), στο Neuenheim και στο Diesburg-Runckingen της Δ. Γερμανίας, στο Bourg-St. Andrea και την Vienne της Προβηγκίας, στο Walbrook του Λονδίνου, στην Ostia και στο Aventino της Ρώμης, όπου το ίδιο το Μιθραίο μετατράπηκε στην πρωτοχριστιανική εκκλησία της Santa Prisca.

Η μέθοδος προπαγάνδας και διάδοσης του μιθραϊσμού συνίσταται στην αποδοχή του κατεστημένου της Ρώμης και των ηλιοκεντρικών ιδεών του, ωστόσο περισσότερο από την αφομοιωτική του ικανότητα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι στο πλαίσιο του εμφανίστηκε ένα πειστικό φιλοσοφικό υπόβαθρο, σύμφωνο με την πλατωνική παιδεία του δυτικού κόσμου.

Η ανάπτυξη της μιθραϊκής θεματολογίας φτάνει έτσι σε ολοκληρωμένο επίπεδο μυθολογίας, όπου ο Μίθρας είναι βέβαια ταυροκτόνος, όμως περισσότερο συμβολικά, αφού τώρα ο *κύων*, ο *όφις* και ο *σκορπιός* συμμετέχουν ενεργά στο πλευρό του Μίθρα κατά του ταύρου. Καθώς αυτό το θέμα παύει να είναι το μόνο ή τουλάχιστον το κύριο, όπως ήταν παλαιότερα, χάνει τη σημασία του. Έτσι, όταν στην κεντρική αψίδα των δυτικών Μιθραίων υπάρχει το

Ο Μίθρας εξοντώνει τον ταύρο μέσα στο σπήλαιο. Αριστερά ο Καύτης και δεξιά ο Καυτοπάτης. Μνημειώδες ανάγλυφο (2,54 x 2,75 μ.) ρωμαϊκού Μιθραίου, τέλος 3ου αι. μ.Χ. (Παρίσι, Λούβρο).

ανάγλυφο του ταυροκτόνου Μίθρα, αυτό πλέον είναι μία αδύνατη σκιά του παρελθόντος, εφόσον ο *Πατήρ*, δηλ. αυτός που έχει τον κορυφαίο βαθμό μύησης, στρέφει τα νώτα στην εικόνα, όταν χρειάζεται να απευθυνθεί στους μημένους. Η συνηθισμένη πια στάση του Μίθρα είναι η κλίση του αριστερού γόνατος επάνω στο σώμα του ταύρου, ενώ το δεξί πόδι προτείνεται σε μία διάθεση ιδιαίτερου βηματισμού μύησης. Τα κληρονομικά γνωρίσματα του Μίθρα έχουν τώρα ένα συγκεκριμένο σκοπό, όπως φαίνεται σε επιγραφή στη Santa Prisca της Ρώμης. Et nos servasti aeternali sanguine fuso («και μας έσωσες με το αιώνια χυμένο αίμα σου»). Έτσι η ταυροκτονία συνιστά πράξη σωτηρίας και εισάγει σε νέα ζωή, σε πλαίσιο γενικότερης κοσμογονίας και ο Μίθρας προβιβάζεται σε πρότυπο του Ερχομένου, Μεσσία ή Σω-

τήρα, στοιχείο που φέρει έντονα μονοθεϊστική επίδραση, εφόσον πρόκειται για γεγονός, που αναφέρεται σε τελική σωτηρία.

Γνωρίσματα και σύμβολα. Στις 25 Δεκεμβρίου εορταζόταν η γέννηση του Μίθρα ύστερα από άωμη σύλληψη. Το *παιδίον νέον* νοείται ως Deus genitor rupe natus (θεός δημιουργός γεννημένος από βράχο), Genitor luminis (δημιουργός φωτός) και πάντοκράτωρ (εικονίζεται να κρατά σφαίρα στο αριστερό χέρι). Στο Roetovio της Δαλματίας ένα ανάγλυφο πιστοποιεί και την παρουσία βοσκών στη θεία γέννηση.

Οι φάσεις του Ήλιου (ανατολή ή πυρός υψωμένος, μεσημβρία και δύση ή πυρός ανεστραμμένος) συμβολίζουν τον τριαδικό θεό. Ο ψευδο-Διονύσιος ο Αρεοπαγίτης σημειώνει σχετικά: *Μάγοι τὰ μνημόσυνα του τριπλασίου Μίθρα τελοῦσιν*. Ο τριαδικός Μίθρας είναι ένας

και ταυτόχρονα τρεις: Ο Καύτης (ανατολή), ο Μίθρας (μεσημβρία, από όπου αποδίδεται δεύτερο νόημα στον όρο «μεσίτης») και ο Καυτοπάτης (δύση). Άλλος συμβολισμός του στην τέχνη τα τρία κυπαρίσια, ιερά δένδρα του ήλιου, όπως στο ανάγλυφο του Ροετονίου, ή ένα τρίκλωνο δέντρο, καλυμμένο με φρυγικό σκούφο, όπως στο Diesburg. Ο ίδιος ο Μίθρας είναι Deus sol invictus (θεός Ήλιος Ανίκητος). Στις τοιχογραφίες της Δούρας-Ευρωπού ο Μίθρας και ο Ήλιος παρακάθονται σε Μυστικό δείπνο. Ανάλογες σκηνές υπάρχουν την ίδια εποχή στη δυτική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, όπως στο Hedderheim. Φαίνεται ότι αυτό το στοιχείο πέρασε με τη μορφή της θείας ευχαριστίας στις μήσεις σε μιθραϊκά μνηστήρια. Εξάλλου στο ανάγλυφο του Hedderheim ο Ήλιος προσφέρει σταφύλια, σύμβολο του οίνου, γνω-

Το κεφάλι αγάλματος του Απόλλωνα-Μίθρα-Ερμή-Ήλιου, αριστερά, καθώς και τα κεφάλια αγαλμάτων του Δία-Ωρομάζδη, στο κέντρο, και της Τύχης-Κομμαγηνής, δεξιά. Στο βάθος υπάρχουν ανάγλυφα με ελληνικές επιγραφές. Η δυτική

εξέδρα του Ιεροθέσιου κορυφής του Νέμρουτ-Νταγ ανεγερμένου από τον Αντίοχο Α΄ Κομμαγηνής, 62 π.Χ. (νοτιοανατολική Τουρκία).

στό και από ομολογία του Ιουστίνου, ο οποίος σημειώνει: «ότι κατά τα μυστήρια οι μιθραϊστές χρησιμοποιούν οίνο και άρτο, το γνωρίζεις ή έχεις τα μέσα να το γνωρίζεις».

Στο Μίθρα αποδιδόταν και ανάληψη στους ουρανούς, εφόσον πιστευόταν ότι είχε αναστηθεί ως ταυροφάγος και τα κομμάτια από το κρέας στο Μυστικό δείπνο συμβόλιζαν τη νέα ζωή. Εδώ πρόκειται για την πιο ανεπτυγμένη συμβολιστική διάθεση: Στην ταυροκτονία και την ταυροφαγία ο Μίθρας είναι ταυτόχρονα θύτης και θύμα, εφόσον ταυτίζεται με τον ταύρο. Έτσι αναπτύσσεται παράλληλα και το θέμα του Μίθρα ως θεού πάσχοντος, θέμα επίσης μονοθεϊστικό, εφόσον οι έννοιες Πάσχων και Σωτήρ είναι πολύ κοντινές. Στην ανάληψή του ο Μίθρας φέρει συχνά και το κηρύκειο του Ερμή, όπως στο ανάγλυφο του Virunum. Η ανάληψη του Μίθρα πάνω σε άρμα είναι η τελευταία έκφραση του παλαιού βιβλικού θέματος. Με την ιδιαιτερότητά του ως μεσίτη, ο Μίθρας έρχεται σε σχέση με τον πανάρχαιο Κρόνο*. Καθώς ο Κρόνος ανασύρεται από τα βάθη του χρόνου, παριστάνεται καθιστός

ή μισοξαπλωμένος, κρατώντας με το δεξί τον κεραυνό (ανάγλυφο Neuenheim) ή το μαχαίρι (ανάγλυφο Diesburg) ή με το αριστερό την πατριαρχική ράβδο (ανάγλυφο Roetovio). Ο Μίθρας είναι πάντοτε παιδίον νέον σε σχέση με τον Κρόνο. Τα θεμέλια του δεδομένου κόσμου αμφισβητούνται εφόσον με το Μίθρα κλείνει μία ολόκληρη εποχή. Έτσι στις τοιχογραφίες της Δούρας Ευρωπού μία σειρά απεικονίσεις γιγαντομαχίας και στη Santa Prisca της Ρώμης το άγαλμα ενός γίγαντα, ετοιμάζουν για τα συγκλονιστικά γεγονότα του «πληρώματος του χρόνου».

Για την επιβολή της σχετικής διδασκαλίας επιστρατεύεται και ο Ζερβάν*, περσικός θεός του χρόνου, περιτυλιγμένος με τον όφι στο ανάγλυφο του Μιθραίου Barberini ή με προσωπίο λιονταριού στα γόνατα και ομφαλό και μόνο οφθαλμό στο στήθος στο άγαλμα του Castel Gandolfo, όπου το κεφάλι του Ζερβάν είναι λιονταριού, που εξεμεί το κοσμικό πυρ, ενώ τα φίδια ακουμπούν στα χέρια του, κάνοντας εφτά πτυχώσεις, για να παραβάλλονται με αστρικά δεδομένα. Είναι προφανώς

χωρίς φύλο, ως πρωταρχική μορφή και κλειδοκράτορας της Janua, δηλ. της πύλης Άδη*. Ο Ζερβάν-Κρόνος χρησίμεψε στο μιθραϊσμό ως χωνευτήρι δραστηριοτήτων και άλλων προσώπων της εποχής του συγκρητισμού της Αταργάτης* της συριακής Ηλιούπολης ως τελευταίας μορφής του ασσυροβαβυλωνιακού και φοινικικού Αντάντ*, του Φάνη* ως Ωάννη*, που επαναφέρει στο προσκήνιο τον ασσυροβαβυλωνιακό άνθρωπο-ψάρι, το θεό Έα*, του Αιώνα, ο οποίος, κρατώντας το Ανκχ, σημείο ζωής, έχει συνδεθεί με τα ισιακά μυστήρια και του Σάραπη*, άλλου απόστολου του θανάτου.

Η θεολογία διατυπώνεται και με παρετυμολογίες: Εφόσον η Ανάληψη σημαίνει νέα σύσταση του σύμπαντος, το όνομα του θεού (Μίθρας = ΜΕΙΘΡΑΣ = 40+5+10+9+100+1+200) δίνει τον «πλήρη» αριθμό 365 ως δείγμα της επερχόμενης μιθραϊκής φάσης της κοσμικής εξέλιξης. Εξάλλου η θεολογία καθορίζει και την αρχιτεκτονική διάταξη. Έτσι τα πρώτα Μιθραία είναι βασιλικές με θολωτή σκεπή, όταν δεν είναι σπήλαια. Αργότερα η σκεπή

γίνεται επικλινή και στο βάθος του ιερού υπάρχει το ανάγλυφο της ταυροκτονίας. Όμως καθώς το Μιθραίο χρησιμεύει για μυήσεις, η αρχιτεκτονική φορτίζεται με αστρικούς συμβολισμούς, εφόσον οι μυήσεις αναφέρονται στον Volventem sidera Mithram (στον περιστρέφοντα τα άστρα Μίθρα). Έτσι ο κεντρικός διάδρομος του Μιθραίου της Ostia (Mitreo delle sette sfere: Μιθραίο των επτά σφαιρών) ονομάστηκε κλίμαξ επτάστυλος (διάδρομος). Στην αρχή του διαδρόμου υπάρχει αριστερά το άγαλμα του Καυτοπάτη, ακολούθως, αριστερά τα έξι μωσαϊκά του Κριού, του Ταύρου, των Διδύμων, του Καρκίκου, του Λέοντος και της Παρθένου και δεξιά του Ζυγού, του Σκορπιού, του Τοξότη, του Αιγόκερου, του Υδροχόου και των Ιχθύων. Έτσι στο βάθος ο ταυροκτόνος Μίθρας εκπροσωπεί τον Ήλιο, ενώ στους τοίχους απεικονίζονται αριστερά ο Δίας, ο Ερμής και η Σελήνη* και δεξιά ο Κρόνος, η Αφροδίτη* και ο Άρης*. Αυτό το κριτήριο συνέδεε τους εφτά πλανήτες με τις εφτά ημέρες της εβδομάδας, τα επτά βασικά μέ-

ταλλα, τα τέσσερα πρωταρχικά στοιχεία, τους επτά βαθμούς της μύησης στα μισθραϊκά μυστικά, καθώς και τα συμβολικά ζώα, όπως φαίνεται στον παρακείμενο πίνακα.

Το τέλος του Μισθραϊσμού: Ενώ κατά τον 3ο αι. μ.Χ. τα μισθραϊστικά ρεύματα είχαν επιβληθεί σε όλο τον κόσμο δυτικά του Ινδού, ένα αιώνα αργότερα διασώζονται ελάχιστα μισθραϊκά μνημεία δυτικά του Ευφράτη και του Καυκάσου. Ουσιαστικά οι «μισθραϊσμοί» στο χώρο της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας έσβησαν, αφού έλειψε η αντιπαράθεση ανάμεσα στα μισθραϊκά ρεύματα. Καθώς τα θέματα του μισθραϊσμού μεταφέρθηκαν στο πλαίσιο του χριστιανισμού, η αντιπαράθεση γινόταν πια ανάμεσα στα διάφορα χριστιανικά και γνωστικιστικά ρεύματα. Ο μισθραϊσμός της Περσίας των Σασανιδών διατηρήθηκε για τρεις αιώνες ακόμα και υποχώρησε μόνο μετά την ισλαμική κατάκτηση της Περσίας (642). Τότε οι απομένοντες οπαδοί του αντιλήφθηκαν ότι με το ισλαμικό καθεστώς ο ειδωλολατρικός περσικός μονοθεϊσμός δεν ήταν πια αποδεκτός και διείδαν μια δυνατότητα διατήρησης της πολιτισμικής και θρησκευτικής ανεξαρτησίας στη μονοθεϊστική αλλά κατ' εξοχήν αντιμισθραϊκή διδασκαλία του Ζωροάστρη, ο οποίος είναι αποδεκτός ως προφήτης από το Ισλάμ. Όμως και αυτή η μεταβολή δεν έγινε χωρίς έντονες ενδοπερσικές συγκρούσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: *Mysteria Mithrae*. Affi del seminario internazionale... publicatia cura di U. Bianchi: Leiden 1979. A. Campbell, *Mithraic Iconography and Ideology*: Leiden 1968. C. Clemen, *Der Mithrasmythus*: *Bonner Jahrbücher* 142 (1937) 13. Fr. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, 1-2: Bruxelles 1896-1898. Fr. Cumont, *Die Mysterien des Mithra*: Leipzig 1923³ K. Μεγαλοουμάτης, Μισθραϊσμός και Ζωροαστριζμός στη Β.Δ. σασσανιδική Περσία: *Βυζαντινός Δόμος* 4 (1990). R. Merkelbach, *Mithras*: Hain 1984. R. Turcan, *Mithras Platonicus*: Leiden 1975. M.J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithraicae* 1-2: La Haye 1956-1960. M.J. Vermaseren, *Mithra, ce dieu mystérieux*: Paris-Bruxelles 1960. M.J. Vermaseren, *Mithriaca*, 1-4: Leiden 1971-1978. M.J. Vermaseren, *Mithras in der Römerzeit*. Die Orientalischen Religionen in Römerreich: Leiden 1981, 96-120.

K. ΜΕΓΑΛΟΜΜΑΤΗΣ

Μικτλαντεκουτλί (Mictlantecutli) ή **Mictlantecuhli**). Θεός του θανάτου, του σκότους και του Κάτω κόσμου του πανθέου των Αζτέκων. Το όνομά του σημαίνει τον άρχοντα του Μικτλάν, δηλ. της χώρας των νεκρών, όπου καταλήγουν όσοι δεν πεθαίνουν κατά ιερό τρόπο, όπως ο άνδρας στον πόλεμο, η γυναίκα στην εγκυμοσύνη ή στη γέννα, ή τα θύματα του θεού Τλαλόκ* και των ιεροτελεστιών ανθρωποθυσίας. Σχετικά πιστευόταν ότι εκεί ο νεκρός

Ο Μικτλαντεκουτλί, θεός του θανάτου. Χρυσό εγκόλπιο, 8ος - 11ος αι. μ.Χ. (Oaxaca Μεξικού, State Regional Museum of Archaeology).

διαλύεται, αφού έχει καταπονθηθεί σε μακρά και κουραστική διαδρομή. Στα έργα τέχνης ο Μικτλαντεκουτλί απεικονίζεται σαν σκελετός και συχνά με ένα λίθινο μαχαίρι στη θέση της μύτης.

Μίλγουας (Melwas). Βασιλιάς της χώρας του Καλοκαιριού κατά τις παραδόσεις της κελτικής Βρετανίας. Είναι γνωστός ως απαγωγέας της Γκιούνιβερ*, συζύγου του βασιλιά Αρθούρου*.

Μίλητος. Επώνυμος ήρωας της κρητικής και της μικρασιατικής Μιλήτου, γενεαλογούμενος ως εγγονός του Μίνωα*, γιος του Απόλλωνα* (ή του Ευξάντιου ή Ευξάνθιου, που είναι υπόσταση αυτού του θεού) και της Ακάλλης*, μιας κόρης του Μίνωα, ή της Αρείας, κόρης του Κλέοχου, σύζυγος της Ειδωθέας ή της Κυάνης και πατέρας των διδυμών αδελφών Καύνου* και Βυβλίδας. Σύμφωνα με τις οικιστικές παραδόσεις της Μιλήτου, ο ήρωας γεννημένος από κρυφή ερωτική σχέση, έμεινε ως βρέφος έκθετο, μεγάλωσε, χωρίς να γνωρίζουν την ταυτότητά του και, για να μη γίνει ερωμένος

του Μίνωα, ακολούθησε το Σαρπηδόνα* στη Μ. Ασία. Βλ. E.N. Ρούσσο, Μίλητος: *Ελληνική Μυθολογία* της Εκδοτικής Αθηνών 3, 285 εξ.

Μιλκόμ (ουγκαριτ. *Milkum*, εβρ. *Milkom*, *Milkom*). Χαναανικός και αραμαϊκός θεός, ο οποίος απαντάται ήδη κατά τη 2η προχριστιανική χιλιετία σε καταλόγους θεών της Ουγκαριτί. Κατά τους πρώτους αιώνες της 1ης προχριστιανικής χιλιετίας διαδόθηκε στους Αμμωνίτες, Αραμαίους κατοίκους του Ραμπάτ-Αμμών (σημ. Αμμάν της Ιορδανίας). Η διάδοσή του και στους Ισραηλίτες θεωρήθηκε ως παράπτωμα ορισμένων βασιλέων και μόνο η μεταρρύθμιση του Ιωσία κατάφερε, καθυστερημένα, να τον εξοβελίσει. Ο Μιλκόμ διαδόθηκε στους Φιλισταίους και εκεί προσέλαβε διαφορετικά χαρακτηριστικά, τα οποία συνέθεσαν το Μολόχ*.

Μίμιρ (Mimir). Γιγαντιαίος δαίμων* μιας πηγής, που το νερό της κατά τη βορειοευρωπαϊκή μυθολογία προσπορίζει την ύψιστη σοφία. Σύμφωνα με σχετικό μύθο, ο μεγάλος θεός Όντιν* έβαλε ενέχυρο το

ένα του μάτι, για να μπορέσει να πει από αυτή την πηγή. Σύμφωνα με μεταγενέστερη εκδοχή, ο Μίμιρ έπεσε θύμα του πολέμου των θεικών γενών Άζεν* και Βάνεν*, οπότε ο Όντιν διατήρησε το κομμένο κεφάλι του Μίμιρ, για να μπορεί να το συμβουλευέται. Για τον τρόπο προσπορισμού ύψιστης σοφίας από ύψιστο θεό βλ. το μύθο του ελληνικού Δία* σε σχέση με τη Μήτιδα*. Βλ. και λ. Αθηνά (τα αναφερόμενα στη γέννησή της).

Μιν (αιγυπτ. *Mnw*, *Min*). Αιγυπτιακός θεός της γονιμότητας, του οποίου αρχικά η λατρεία εντοπιζόταν στον 5ο και τον 9ο νομό της (Άνω) Αιγύπτου (Κόππος και Αχμίμ), αλλά σύντομα διαδόθηκε σε όλη την Αίγυπτο και κατά τα χρόνια του Νέου Βασιλείου της Νουβία (Κους). Επίσης σύντομα η λατρεία του εντάχθηκε στον ισαϊκό κύκλο, εφόσον ο ίδιος ταυτίστηκε με το Ρα* και τον Ώρο*. Αντίθετα, όταν το θηβαϊκό ιερατείο του Άμμωνα* προσπάθησε να προωθήσει το συγκρασμένο Μιν και Άμμωνα, αλλοίωσε ολοσχερώς την προσωπικότητα του θεού της γονιμότητας. Η κύρια εορτή του ένατου μήνα του αιγυπτιακού ημερολογίου ήταν αφιερωμένη στο Μιν.

Μιναγουάρα (Minawara). Οι πρόγονοι του ανθρώπινου γένους, σύμφωνα με τους ανθρωπογονικούς μύθους της φυλής Ναμπούτζι της κεντρικής Αυστραλίας, είναι νοητοί με τη μορφή καγκουρά. Όπως παραδίδεται, οι Μιναγουάρα αναδόθηκαν από τα συντρίμια μιας αρχέγονης εποχής, έδρασαν κατά τη λεγόμενη εποχή του ύπνου (βλ. Μάνγκαρ-κούινερ-κούνια), περπατούσαν με τα τέσσερα, ζούσαν στο σκοτάδι, κοιμόντουσαν σκεπασμένοι με σκουπίδια, περιπλανήθηκαν σε όλη την Αυστραλία και, όταν έφτασαν στην έρημο, απόκτησαν φτερά, ενώ η βλέννα και τα πνευμόνια τους μεταβλήθηκαν σε βράχους. Οι μύθοι συνδέονται με τις μυητικές τελετές των Ναμπούτζι, οι οποίοι ως τις μέρες μας βάφουν με κόκκινη βαφή ένα βράχο, σχετικά με τον οποίο πιστεύεται ότι είναι ένας από τους απολιθωμένους πνεύμονες των Μιναγουάρα.

ΙΛ

Μινέρβα (Minerva). Ρωμαϊκή θεά, πιθανώς προερχόμενη από την Ετρουρία, ταυτιζόμενη με την ελληνική Αθηνά* από το τέλος του 3ου αι. π.Χ. Στη Ρώμη λατρεύτηκε ως μέλος της μεγαλύτερης θεικής τριάδας μαζί με τον Γιούπιτερ* και τη Γιούνο*. Κατά την κυριότερη εορτή της στη Ρώμη, 19-23 Μαρτίου, εόρταζαν ιδιαίτερα οι χειροτέχνες, οι καλλιτέχνες και οι άνθρωποι των γραμμάτων. Για σχετικά έργα τέχνης βλ.λ. Αθηνά.